

ОПОСЕРЕДКОВАНІСТЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДОВІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЛОКАЛІЗАЦІЄЮ КОНТРОЛЮ

Перебудова професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя в умовах сьогодення активно проводиться в напрямку оволодіння ним своєю новою професійною роллю – бути взірцем толерантної особистості у сфері організації навчально-виховного процесу сучасної національної школи. Важливим моментом у формуванні професійно-важливих якостей учителя є становлення та розвиток у нього фрустраційної толерантності, яка, у свою чергу, передбачає розвиток таких її компонентів як емпатія, гнучкість, рефлексія та самоконтроль (В.С.Чернявська). Розвиток окремих компонентів толерантності визначається характером становлення особистісних компонентів саморегуляції у майбутнього фахівця-педагога вже на етапі первинної професіоналізації.

Різні аспекти проблеми становлення та розвитку механізмів саморегуляції в процесі професійної підготовки (у тому числі й підготовки вчителя) розглядалися багатьма фахівцями при аналізі теоретико-методологічних основ стилю саморегуляції (В.І. Моросанова, О.О. Конопкін, І.В. Плахотнікова та ін.), емоційного розвитку професіонала (О.П. Саннікова, О.Я. Чебикін та ін.), компонентів педагогічної творчості (Ю.П. Азаров, Ф.М. Гоноболін, Д.Ф. Ніколенко та ін.), професійної підготовки майбутнього педагога у закладах вищої ланки освіти (Л.В. Долинська, Л.М. Мігіна, В.А. Семиченко та ін.).

Результати досліджень цих та інших авторів переконливо свідчать про те, що на прояв творчості, самостійності, толерантності та інших важливих для майбутніх вчителів властивостей, які опосередковують їх професійні досягнення, насамперед, впливають як характерологічно-особистісний склад людини, так і розвиненість у неї регуляторних процесів. Однак, питання про те, як особливості особистості, зокрема специфіка локусу контролю, реалізуються в індивідуальних проявах саморегуляції та визначають її поведінку в професійній діяльності, залишається в розряді актуальних та недостатньо вивчених.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробку, у своєму дослідженні ми поставили за мету вивчити особливості локалізації контролю в майбутніх педагогів з різним рівнем усвідомленої саморегуляції довільної активності.

Для досягнення поставленої мети нами вирішувалися такі завдання: уточнити поняття саморегуляції довільної активності, визначити характерні особливості локалізації контролю у осіб з різним рівнем розвитку усвідомленої саморегуляції довільної активності.

Вирішуючи першу задачу, нами було здійснено психологічний аналіз наукових джерел з проблеми саморегуляції, який дозволив констатувати, що в сучасних психологічних концепціях, що розглядають проблеми саморегуляції, спостерігається зміна дослідницьких парадигм. Активно починають ставитися питання до вивчення саморегуляції у контексті аналізу особистісного рівня регуляції (Н.М. Апетик, В.І. Моросанова, І.В. Плахотнікова, О.В. Лотко, Т.В. Кириченко, О.Я. Чебикін та ін.). На необхідність вивчення особистісного рівня саморегуляції вказував С.Л. Рубінштейн, підкреслюючи, що регуляторні процеси закріплюються в особистості у формі характеру і здібностей та діють на всіх рівнях активності людини, забезпечуючи успішність будь-якої діяльності [6].

У свою чергу, саморегуляція на особистісному рівні передбачає усвідомлену відповідальність за свої дії, вчинки, розуміння значимості власної особистості та постійне прагнення до особистісного зростання та вдосконалення (А. Маслоу). Володіння собою неможливо уявити без чіткого самоконтролювання. З позиції екзистенціально-гуманістичного підходу до розгляду феномену толерантності, остання розглядається як прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції і активності у побудові певних зв'язків [1]. Саме тут і вбачається безпосередній зв'язок особливостей саморегуляції, розвитку толерантності та внутрішнього локусу контролю, який також передбачає повний чіткий контроль над собою в будь-якій життєвій ситуації та високий ступінь відповідальності за особисті вчинки та події, і навіть зовнішні обставини життя індивіда.

Ми розглядаємо саморегуляцію індивіда як структурне утворення особистості, яке представляє собою єдність цілеспрямованих дій, що проявляються у прийнятті довільних рішень, доборі, оцінці засобів реалізації задуманого, самоаналізі вчинків, визначенні позицій щодо подій, ситуацій та ціннісному ставленні індивіда до самого себе. Виходячи з даних О.А. Конопкіна, В.І. Моросанової та ін., умовно можна виділити свідому та несвідому саморегуляцію. При цьому свідому саморегуляцію слід розуміти як системно організований процес внутрішньої психічної активності людини, спрямований на ініціацію, побудову, підтримку та керівництво різними видами і формами довільної активності, і який безпосередньо реалізує досягнення прийнятих нею цілей [2], [3].

Під локусом контролю [7] ми розуміємо якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за події, що відбуваються в її житті та результати власної діяльності зовнішнім силам (екстернальний, або зовнішній локус контролю), або власним здібностям та зусиллям (інтернальний, чи внутрішній локус контролю) (Дж. Роттер). На думку багатьох авторів (Н.Р. Бігянова, О.І. Ореховський, А.О. Реан, К.Муздибаєв, О.А. Конопкін і ін.) локус контролю це те, що в першу чергу відрізняє соціально зрілу особистість від соціально незрілої. Зокрема, встановлено, що інтерналі більш упевнені в собі, більш спокійні і доброзичливі, толерантні, більш популярні (К. Муздибаєв), екстернали ж відрізняються підвищеною тривожністю, стурбованістю, меншою терпимістю до інших людей і підвищеною агресивністю, конформністю, меншою популярністю (Е.Ф. Бажин, Е.А. Голінкіна, А.М. Еткінд).

Для вивчення особливостей прояву свідомої саморегуляції довільної активності досліджуваних нами була обрана методика "Стильові особливості саморегуляції поведінки (ССП-98)", розроблена В.І. Моросановою [4]. Дослідження властивостей, що опосередковують процес становлення усвідомленої саморегуляції довільної активності, здійснювалося за допомогою методики виявлення локусу контролю О.Г. Ксенофонтів [5].

Дослідження проводилося зі студентами 1-4-х курсів, які навчаються на факультеті іноземних мов Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. Загальна кількість досліджуваних становила 142 особи.

Для визначення специфіки опосередкованості процесів саморегуляції локалізацією контролю в майбутніх педагогів нами було порівняно дані випробуваних, що отримали високі та низькі бали за кожною шкалою опитувальника "Стильові особливості саморегуляції поведінки", за такими показниками: загальна інтернальність (П1), інтернальність у галузі досягнень (П2), інтернальність у галузі невдач (П3), ініціативність та відповідальність у галузі соціальних стосунків (4), наявність – відсутність розвинених навичок забезпечення процесу професійної діяльності (П5), компетентність у міжособистісному спілкуванні (П6), відповідальність у міжособистісному спілкуванні (П7), готовність до подолання труднощів (П8), готовність до самостійної діяльності (П9), заперечення активності (П10).

Таке порівняння дозволило визначити певні відмінності в локалізації контролю між групами з високим та низьким рівнем сформованості процесу планування (див табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності у вираженості показників локусу контролю у студентів з високим та низьким рівнями сформованості процесу планування

Рівень	X; σ	Показники							
		П1	П2	П3	П4	П5	П9	П10	
Високий	x	24,59	5,15	5,24	4,85	5,71	6,24	5,76	
	σ	4,81	1,96	1,58	1,26	1,49	1,26	2,66	
Низький	x	20,30	4,11	4,03	4,05	3,92	4,08	8,05	
	σ	6,36	1,93	1,82	1,54	1,98	2,10	3,35	
t		3,22**	2,27*	3,02**	2,42*	4,34**	5,29**	3,22**	

Примітка. (*) – рівень значимості відмінностей $p < 0,05$, (**) – рівень значимості відмінностей $p < 0,01$.

Встановлені певні відмінності між цими групами в суб'єктивному контролі особистості. Так, у групі з високим рівнем сформованості процесу планування значно вищою є вираженість показників П1 (на 4,29 бала; $t=3,22$, при $p < 0,01$), П2 (на 1,04 бала; $t=2,27$, при $p < 0,05$), П3 (на 1,21 бала; $t=3,02$, при $p < 0,01$), П4 (на 0,80 бала; $t=2,42$, при $p < 0,05$), П5 (на 1,79 бала; $t=4,34$, при $p < 0,01$), П9 (на 2,16 бала; $t=5,29$, при $p < 0,01$) та нижчою – вираженість показника П10 (на 2,29; $t=3,22$, при $p < 0,01$). Означені відмінності свідчать про те, що в студентів з високим рівнем сформованості процесу планування спостерігається значно вищий рівень інтернальності, який, зокрема, найбільш проявляється у власній відповідальності щодо ситуацій, пов'язаних з досягненнями або неуспіхами в будь-якій діяльності, у готовності до самостійного її здійснення, в ініціативності в галузі соціальних стосунків, у значнішій розвиненості навичок забезпечення процесу професійної діяльності. У свою чергу, студентів з недостатнім рівнем сформованості процесу планування відрізняє більша схильність вважати безглуздим та непотрібним прагнення досягти позитивних результатів у діяльності.

Переходячи до порівняння даних у групах молоді з високим та низьким рівнем сформованості регуляторного процесу моделювання, слід відзначити, що вираженість показників, які характеризують особливості усвідомленої саморегуляції довільної активності, також як і в попередньому випадку, має вагомий вплив на відмінності. Так, виявлено певні відмінності між досліджуваними групами за показниками, що характеризують особливості суб'єктивного контролю особистості, а саме: за показниками П28 (на 0,92 бала; $t=2,52$, при $p < 0,05$), П29 (на 1,35 бала; $t=3,13$, при $p < 0,01$), П32 (на 1,46 бала; $t=3,73$, при $p < 0,01$) та П34 (на 2,49; $t=3,01$, при $p < 0,01$).

Означені відмінності свідчать про те, що студентам з високим рівнем сформованості процесу моделювання більш притаманна ініціативність у галузі соціальних стосунків, розвиненість навичок забезпечення процесу професійної діяльності, готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів. У свою чергу, у студентів з недостатнім рівнем сформованості процесу моделювання частіше зустрічаються переконання в безглуздість будь-якої діяльності, спрямованої на досягнення життєвих цілей.

Щодо відмінностей між групами з високим та низьким рівнем сформованості процесу програмування на рівні вираженості показників, які характеризують особливості усвідомленої саморегуляції довільної активності, вони, як і в попередніх групах, досить вагомі. Характер таких розбіжностей проявився у показниках схильності проявляти ініціативу у галузі соціальних стосунків на виробництві ($t=2,12$; $p<0,05$), наявності-відсутності навичок забезпечення процесу професійної діяльності ($t=2,34$; $p<0,05$) та готовності до самостійної діяльності ($t=3,16$; $p<0,01$). Виходячи з отриманих даних, можна відмітити, що в молоді з високим рівнем розвитку процесу програмування ініціативність у галузі соціальних стосунків, розвиненість навичок забезпечення процесу професійної діяльності, готовність до самостійної діяльності сформовані значно краще, ніж у студентів з недостатньою розвиненістю цього процесу.

Переходячи до аналізу особливостей сформованості усвідомленої саморегуляції довільної активності в студентів з високим проявом особистісно-регуляторних властивостей гнучкості, відзначимо, що встановлені певні відмінності між цими групами в суб'єктивному контролі особистості. Так, у групі з високим рівнем гнучкості значно вищою є вираженість показників П4 (на 0,70 бала; $t=2,11$, при $p<0,05$), П9 (на 1,40 бала; $t=3,01$, при $p<0,01$) та нижчою – вираженість показника П10 (на 1,68 бала; $t=2,47$, при $p<0,05$). Такі відмінності свідчать про те, що в молоді з високою пластичністю регуляторних процесів спостерігається більша ініціативність та відповідальність у галузі соціальних стосунків, готовність до самостійного планування та здійснення діяльності. У свою чергу, студентів з низькою пластичністю відрізняють переконання в безглуздість будь-якої діяльності, спрямованої на досягнення життєвих цілей.

Порівняння результатів у групах з низьким та високим рівнем сформованості процесу оцінювання результатів та регуляторної автономності (самостійності) не засвідчило достовірних розбіжностей у показниках локалізації контролю. Так, виявлено достовірні розбіжності за показниками П29 ($t=2,42$, при $p<0,05$) та П33 ($t=2,52$, при $p<0,05$). Характер цих розбіжностей вказує на те, що студентам з високим загальним рівнем усвідомленої саморегуляції довільної активності більш притаманні готовність до самостійної професійної діяльності та краще сформовані навички забезпечення процесу цієї діяльності. У студентів з низьким рівнем сформованості цього процесу такі властивості виражені значно менше.

Узагальнюючи отримані результати можна зробити такі висновки:

1. Розвиток окремих компонентів толерантності визначається характером становлення особистісних компонентів саморегуляції в майбутнього фахівця-педагога вже на етапі первинної професіоналізації. На прояв творчості, самостійності, толерантності та інших важливих для майбутніх вчителів властивостей, які опосередковують їх професійні досягнення, насамперед, впливають як характерологічно-особистісний склад людини, так і розвиненість у неї регуляторних процесів.

2. Саморегуляція на особистісному рівні передбачає усвідомлену відповідальність за свої дії, вчинки, розуміння значимості власної особистості та постійне прагнення до особистісного зростання та вдосконалення. Розглядаючи толерантність як прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції і активності в побудові певних взаємин, можна простежити безпосередній зв'язок особливостей саморегуляції, розвитку толерантності та внутрішнього локусу контролю.

3. Встановлено, що усвідомлена саморегуляція поведінки представляє собою структуру, високий розвиток окремих ланок якої відбувається у взаємодії з формуванням інших її підструктур. Ця закономірність простежується в більшості студентів з високим рівнем регуляторних процесів та регуляторно-особистісних властивостей.

4. Високий рівень сформованості регуляторних процесів виявився опосередкованим вищим рівнем інтернальності (внутрішньою локалізацією контролю): відповідальністю щодо ситуацій, пов'язаних з досягненнями або неуспіхами в будь-якій діяльності, готовністю до самостійного її здійснення, ініціативністю в галузі соціальних стосунків, розвиненістю навичок забезпечення процесу професійної діяльності.

5. Розкрито, що студентам з високою сформованістю процесів планування, програмування та розвинутою регуляторною гнучкістю характерна готовність до самостійної діяльності та відповідальність за неї, а при низькому розвитку процесів планування, моделювання та регуляторної гнучкості – переконання у безглуздість будь-якої діяльності, спрямованої на досягнення життєвих цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Е.В., Братченко С.Л. Психологические основы толерантности учителя / Е.В. Алексеева, С.Л. Братченко // Монологи об учителе. – СПб.: СПбАППО, 2003. – С. 165-172.
2. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О.А. Конопкин. – М.: Наука, 1980.
3. Конопкин О.А. Функциональное строение и психологические механизмы сознательной саморегуляции деятельности конопкин О.А., Моросанова В.И., Степанский В.И. // Рук. деп. в ОЦНИ 21.09.92. – №135-92.
4. Моросанова В.И. Опросник "Стиль саморегуляции поведения" (ССПМ): Руководство / В.И. Моросанова. – М.: Когито-Центр, 2004. – 44с.
5. Ксенофонтова Е.Г. Исследование локуса контроля личности – новая версия методики "УСК" / Е.Г. Ксенофонтова // Психологический журнал. – 1999. – №2. – С.18-26.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957.
7. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology. – New York, 1974. – 466 p.

Подано до редакції 11.01.2010

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються особливості прояву локус-контролю в майбутніх педагогів з різним рівнем розвитку процесів саморегуляції.

Н.И. Сидоренко, И.В. Березовская

ОПОСРЕДОВАННОСТЬ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПРОИЗВОЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЛОКАЛИЗАЦИЕЙ КОНТРОЛЯ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности проявления локус-контроля у будущих педагогов с разным уровнем развития процессов саморегуляции.

N.I. Sydorenko, I.V. Berezovska

SELF-REGULATION OF FUTURE TEACHERS' VOLUNTARY ACTIVITY VIA CONTROL LOCALIZATION

SUMMARY

The article analyzes some peculiarities of displaying locus-control of future teachers with different levels of development of self-regulation processes.